

ČLOVEK A STROJ¹

(Problém sociológie a metafyziky techniky)

Nikolaj Alexandrovič BERĐAJEV

I.

Nebude zveličením, ak povieme, že sa otázka techniky stala otázkou osudu človeka a osudu kultúry. V storočí malovernosti, v storočí zoslabeňnia nielen starej náboženskej viery, ale aj humanistickej viery 19. storočia ostáva jedinou silnou vierou súčasného civilizovaného človeka viera v techniku, v jej moc a jej nekonečný rozvoj. Technika je poslednou láskou človeka, ktorý je odhodlaný zmeniť svoj obraz pod vplyvom predmetu svojej lásky. A všetko, čo sa deje so svetom, živí túto novú vieru človeka. Človek túžil po zázraku pre vieru a zdalo sa mu, že zázraky prestali. A tu technika robí skutočné zázraky. Problém techniky je veľmi znepokojivý pre kresťanské vedomie a nebol ešte kresťanmi reflektovaný. U kresťanov existujú dva postoje k technike a oba sú nedostačujúce. Väčšina pokladá techniku za nábožensky neutrálnu a indiferentnú. Technika je záležitosťou inžinierov. Prináša zdokonaľovania života, ktoré využívajú aj kresťania. Technika znásobuje životné hodnoty. Avšak táto špeciálna oblasť, ktorá sa nijako nedotýka vedomia a svedomia kresťana, nenastoluje nijaký duchovný problém. Kresťanská menšina však prežíva techniku apokalypticky, má hrôzu z jej rastúcej moci nad ľudským životom, je ochotná vidieť v nej ví-

fazstvo ducha Antikrista, zvera, vychádzajúceho z priepasti. Zneužívanie apokalypsy je osobitne vlastné ruským pravoslávny. Všetko, čo sa nepáči, všetko, čo rúca obvyklé, ľahko sa vyhlasuje za víťazstvo Antikrista a blížiaci sa koniec sveta. Je to lenivé riešenie otázky. Jeho základom je afekt strachu. Ostatne, prvé riešenie v zmysle neutrálnosti je taktiež lenivé, jednoducho nevidí problém.

Techniku možno chápať v širšom a v užšom zmysle. Techné znamená aj industriu, aj umenie. Technāxa znamená fabrikovať, vytvárať s umením. Hovoríme nielen o technike ekonomickej, priemyselnej, vojenskej, technike spätnej s dopravou a životným komfortom, ale aj o technike myslenia, veršovania, maliarstva, tanca, práva, dokonca o technike duchovného života, mystickej cesty. Tak napríklad joga je svojráznou duchovnou technikou. Technika učí všade dosahovať najväčší výsledok pri čo najmenšom vynaložení síl. Taká je najmä technika nášho technického, ekonomického storočia. V ňom však kvantitatívne výdobytky nahrádzujú výdobytky kvalitatívne, ktoré sú vlastné technikovi-majstrovi starých kultúr. Spengler vo svojej novej neveľkej knihe *Der Mensch und die Technik* definuje techniku ako boj a nie ako nástroj. Ale technika je vždy nepochybne prostriedok, nástroj a nie cieľ. Nemôžu exis-

¹ Puť, č. 38, Paríž, máj 1933, s. 3—37; Voprosy filosofii 1989, č. 2, s. 147—162.

tovať technické životné ciele, môžu existovať len technické prostriedky, životné ciele však vždy ležia v inej oblasti, v oblasti ducha. Životné prostriedky veľmi často zamieňajú životné ciele, môžu zabrať v ľudskom živote tak veľa miesta, že životné ciele sa definitívne a dokonca úplne strácajú z ľudského vedomia. Aj v našej technickej dobe sa to deje v obrovskom rozsahu. Pochopiteľne, technika pre vedca uskutočňujúceho vedecké objavy, pre inžiniera uskutočňujúceho vynález sa môže stať hlavným obsahom a cieľom života. V tomto prípade technika ako poznanie a vynález nadobúda duchovný zmysel a vzťahuje sa k životu ducha. Avšak zamieňanie životných cieľov technickými prostriedkami môže znamenať úbytok a uhasínanie ducha, a práve takto sa to deje. Technický nástroj je svojou povahou heterogénny tak voči tomu, kto ho používa, ako aj voči tomu, na čo ho používajú, je heterogénny voči človeku, duchu a zmyslu. S tým je spätá osudná úloha nadvlády techniky v ľudskom živote. Jedna z definícií človeka ako *homo faber* — bytosť zhotovujúca nástroje, ktorá je tak rozšírená v dejinách civilizácie, svedčí už o zamieňaní životných cieľov životnými prostriedkami. Človek je bezpochyby inžinier, ale inžinierske umenie vynášiel pre účely, ktoré sa nachádzajú za jeho hranicami. Tu sa opakuje to isté, čo s Marxovým materialistickým chápaním dejín. Zaiste, ekonomika je nevyhnutnou podmienkou života, bez ekonomickej základne nie je možný duševný a duchovný život človeka, nie je možná nijaká ideológia. Avšak cieľ a zmysel ľudského života vôbec nespočíva v tejto nevyhnutnej základ-

ni života. To, čo je najsilnejšie svojou neodkladnosťou a nevyhnutnosťou, vôbec nie je preto najhodnotnejšie. To však, čo stojí v hierarchii hodnôt najvyššie, nie je vôbec najsilnejšie. Dalo by sa povedať, že najsilnejšou v našom svete je hrubá hmota, ale práve ona je aj najmenej hodnotnou; najmenej silným sa však v našom hriešnom svete javí Boh, svet Ho ukrižoval, no práve On je najvyššou hodnotou.² Technika vôbec nemá takú silu v našom svete preto, že je najvyššou hodnotou.

Stojíme pred základným paradoxom: bez techniky nie je možná kultúra, s ňou súvisí sám vznik kultúry, a definitívne víťazstvo techniky v kultúre, vstup do technickej epochy spôsobuje záhubu kultúry. V kultúre sú vždy dva prvky: prvok technický a prvok prírodno-organický. Definitívne víťazstvo technického prvku nad prvkom prírodno-organickým znamená prerod kultúry na niečo iné, nepodobajúce sa už na kultúru. Romantizmus je reakciou prírodno-organického prvku kultúry proti jej technickému prvku. Keďže romantizmus sa búri proti klasickému vedomiu, búri sa proti prevahe technickej formy nad prírodou. Návrat k prírode je večným motívom v dejinách kultúry, v ňom pociťujeme strach zo zániku kultúry v dôsledku moci techniky, zo zániku celostnej ľudskej prirodzenosti. Úsilie o celosť, o organicosť je taktiež charakteristickou črtou romantizmu. Túžba po návrate k prírode je spomienkou na stratený raj, túžbou po návrate do neho. A prístup človeka do raja je vždy zatarasovaný. Francúzski tomisti radi rozlišujú medzi *agir* (practōn) a *faire* (poietōn).³ Je to staré

² O tom, že najvyššie hodnoty sú najmenej silné, výstižné hovorí N. Hartmann vo svojej knihe *Ethik*.

³ Pozri napr. Maritainovu knihu *Art et scolastique*.

scholastické rozlíšenie. Agir znamená slobodné cvičenie ľudských síl, faire znamená vytváranie produktov, fabrikovanie. V prvom prípade ťažisko je v človeku, v tvoriacom, v druhom prípade však v produkte. Technická epocha vyžaduje od človeka fabrikovanie produktov, pritom v čo najväčšom množstve pri čo najmenšom vynaložení síl. Človek sa stáva nástrojom výroby produktov. Vec sa stavia nad človeka.

V dejinách ľudstva je možné určiť tri štádiá: prírodno-organické, kultúrne vo vlastnom zmysle a technicko-strojové. Tomuto zodpovedá rozličný vzťah ducha k prírode — ponorenie ducha do prírody; vyčlenenie ducha z prírody a vytvorenie osobitnej sféry duchovnosti; aktívne zmocnenie sa prírody duchom, nadvláda nad ňou. Pochopiteľne, tieto štádiá nemožno chápať výlučne ako chronologickú postupnosť, sú to predovšetkým rôzne typy. Aj človek kultúry stále ešte žil v prírodnom svete, ktorý nebol stvorený človekom, ktorý sa javil ako stvorený Bohom. Bol späť so zemou, s rastlinami a živočíchmi. Obrovskú úlohu mala teluristická mystika, mystika zeme. Je známe, aký veľký význam mali rastlinné a živočíšne náboženské kultúry. Pretvorené prvky týchto kultov boli pojaté aj do kresťanstva. Podľa kresťanskej viery človek vzišiel zo zeme a do zeme sa musí vrátiť. Kultúra v období svojho kvitnutia bola ešte oklobpená prírodou, mala rada záhrady a zvieratá. Kvety, tienisté parky a trávniky, rieky a jazerá, čistokrvné psy a kone, vtáky sú súčasťou kultúry. Ľudia kultúry, nech sa akokoľvek vzdialili od prírodného života, pozerali sa ešte na nebo, na hviezdy, na plynúce oblaky. Pozorovanie prírodnej krásy je dokonca pre-

važne produktom kultúry. Kultúru, štát, spôsob života chápali organicky, podľa analógie s živými organizmami. Rozkvet kultúr a štátov sa javil ako rastlinno-živočíšny proces. Kultúra bola plná symbolov, v nej bol odraz neba v pozemských formách, boli dané znaky iného sveta v tomto svete. V technike však nie je symbolika, technika je realistická, nič neodráža, technika vytvára novú skutočnosť, v nej je všetko prítomné tu. Odtrháva človeka aj od prírody, aj od iných svetov.

Základným pre našu tému je rozlíšenie medzi organizmom a organizáciou. Organizmus sa rodí z prírodného kozmického života a sám rodí. Príznak rodenia sa je príznakom organizmu. Organizácia sa však vôbec nerodí a sama rodí. Vytvára sa aktivitou človeka, tvorí sa, hoci táto tvorivosť nie je najvyššou formou tvorivosti. Organizmus nie je agregát, neskladá sa z častí, je celostný a celostný sa rodí, celok v ňom predchádza časti a je prítomný v každej časti.⁴ Organizmus rastie, vyvíja sa. Mechanizmus, vytvorený organizačným procesom, sa skladá z častí, nemôže rásť a vyvíjať sa, celok nie je v ňom prítomný v častiach a nepredchádza časti. V organizme je účelnosť, jemu imanentne vlastná, vkladá sa do neho Stvoriteľom alebo prírodou, určuje sa nadvládou celku nad časťami. V organizácii je účelnosť celkom iného druhu, vkladá sa do nej organizátorom zvonku. Mechanizmus sa zostavuje s jeho podriadením istému cieľu, ale nerodí sa s jemu vlastným cieľom. Hodiny pracujú veľmi účelne, lenže táto účelnosť nie je v nich, ale v človeku, ktorý ich vytvoril a natiahol. Organizovaný mechanizmus v svojej účelnosti závisí od organizátora. Avšak

⁴ Pozri Rrieschovu *La philosophie de l'organisme*.

je v ňom inercia, ktorá môže pôsobiť na organizátora a dokonca si ho podrobovať. V dejinách boli organizované telesá, ktoré sa podobali životu organizmov. Napríklad patriarchálne zriadenie, naturálne hospodárstvo sa javili ako organické a v tejto svojej organickosti dokonca večné. Organické zriadenie sa obvykle javilo ako vytvorené nie človekom, ale buď samou prírodou, alebo Stvoriteľom sveta. Dlhý čas jestvovala viera v existenciu večného objektívneho poriadku prírody, s ktorým musí byť ľudský život zosúladený a ktorému má byť podriadený. Prírodnému sa akoby pripisoval normatívny charakter. To, čo bolo v súlade s prírodou, sa javilo aj ako dobré, aj ako spravodlivé. Pre starovekého Gréka a pre stredovekého človeka existoval nemenný kozmos, hierarchický systém, večný ordo. Taký poriadok existoval aj pre Aristotela, aj pre sv. Tomáša Akvinského. Zem a nebo tvorili nemenný hierarchický systém. Samotné chápanie nemenného poriadku prírody súviselo s objektívnym teologickým princípom. A tu technika v tej jej forme, ktorá víťazí od konca 18. stor., búra túto vieru vo večný poriadok prírody a búra ju v oveľa hlbšom zmysle, než to robí evolucionizmus. Evolucionizmus uznáva zmeny, ale tieto zmeny prebiehajú na tom istom stupni prírodnej skutočnosti. Evolucionizmus vznikol predovšetkým z biologických vied, a preto sám vývin bol pochopený ako organický proces. Ale nežijeme v storočí biologických vied, žijeme v storočí vied fyzikálnych, v storočí Einsteina, nie v Darwinovom storočí. Fyzikálne vedy nie sú natoľko priaznivé organickému chápaniu života prírody ako vedy biologické. Sama biológia bola v druhej polovici 19. stor. mechanistickou, ale napomáhala organické chápanie v iných oblastiach, napríklad v sociológii. Naturalizmus, ako sa vy-

tvoril v druhej polovici minulého storočia, uznával vývin v prírode, lenže tento vývin prebiehal vo večnom poriadku prírody. Preto si osobitne cenil princíp zákonitosti prírodných procesov, ktorý si oveľa menej cení súčasná veda. Nová prírodná skutočnosť, pred ktorú stavia človeka moderná technika, vôbec nie je produktom evolúcie, ale je produktom vynaliezavosti a tvorivej aktivity samého človeka, nie organického procesu, ale procesu organizačného. S tým je spätý zmysel celej technickej epochy. *Nadvláda techniky a stroja je predovšetkým prechodom od organického života k organizovanému životu, od vegetácie ku konštruktívnosti.* Z hľadiska organického života technika znamená zbavenie telesnosti, pretrhnutie v organických látkach dejín, odtrhnutie tela od ducha. Technika odhaľuje nový stupeň skutočnosti a táto skutočnosť je výtvorom človeka, výsledkom prerazenia ducha do prírody, je preniknutím rozumu do živelných procesov. Technika ničí staré telesá a vytvára nové telesá, ktoré sa vôbec nepodobajú na organické, vytvára telesá organizované.

Tragédia je tu v tom, že výtvor sa búri proti svojmu tvorcovi, už ho viacej neposlúcha. Tajomstvo dedičného hriechu je vo vzbure stvorenia proti Stvoriteľovi. Opakuje sa v celých dejinách ľudstva. Prométeovský duch človeka nie je schopný zvládnuť ním vytvorenú techniku, poradí si s nevidanými energiami zbavenými okov. Vidíme to vo všetkých procesoch racionalizácie v technickej epoche, keď človeka nahrádza stroj. Technika nahrádza organicko-iracionálne organizovane-racionálnym. Vyvoláva však nové iracionálne dôsledky v sociálnom živote. Tak racionalizácia priemyslu spôsobuje nezamestnanosť, najväčšie nešťastie našej doby. Ľudskú prácu nahrádza stroj, je to pozitívny výdoby-

tok, ktorý by mal zlikvidovať otroctvo a biedu človeka. Lenže stroj sa vôbec nepodrobuje tomu, čo od neho žiada človek, stroj diktuje svoje zákony. Človek povedal stroju: si mi potrebný na uľahčenie môjho života, na zväčšenie mojej sily, avšak stroj odpovedal človeku: ale ty mi nie si potrebný, budem robiť všetko bez teba, môžeš zhytnúť. Taylerov systém je krajinou formou racionalizácie práce, ale mení človeka na zdokonalený stroj. Stroj chce, aby človek prijal jeho obraz a podobenstvo. Ale človek je obrazom a podobenstvom Boha a nemôže sa stať obrazom a podobenstvom stroja bez toho, aby prestal existovať. Tu narážame na hranice prechodu od organicko-iracionálneho k organizovane-racionálnemu. Organizácia, ktorá súvisí s technikou, predpokladá organizujúci subjekt, t. j. organizmus, a sám tento organizmus sa nemôže premeniť na stroj. Lenže organizácia má tendenciu premeniť aj samého organizátora z organizmu na stroj. Samotný duch, ktorý vytvoril techniku a stroj, nemôže byť technizovaný a stať sa strojom bezo zvyšku, vždy v ňom ostane iracionálny základ. Avšak technika sa chce zmocniť ducha a racionalizovať ho, premeniť na automat, zotročiť ho. A to je titanický boj človeka a ním technizovanej prírody. Spočiatku človek závisel od prírody a táto závislosť bola vegetatívno-živočíšnou. Ale tu sa začína nová závislosť človeka od prírody, od novej prírody, technicko-strojová závislosť. V tom spočíva celá farsa problému. Organizmus človeka, jeho psychicko-fyzický organizmus sa vytvoril v inom svete a bol prispôbený starej prírode. Bola to vegetatívno-živočíšna adaptácia. Avšak človek sa ešte vôbec neadaptoval na novú skutočnosť, ktorá sa prejavuje prostredníctvom techniky a stroja, nevie, či bude schopný dýchať v novej elektrickej a radioaktívnej atmosfé-

re, v novej chladnej, kovovej skutočnosti, zbavenej živočíšneho tepla. Vôbec ešte nevieme, nakoľko je pre človeka ničivá atmosféra, ktorá sa vytvára jeho vlastnými technickými objavmi a vynálezmi. Niektorí lekári hovoria, že táto atmosféra je nebezpečná a zhubná. Aj ľudská vynaliezavosť v nástrojoch ničenia oveľa prevyšuje vynaliezavosť v technike lekárskej, liečivej. Ukázalo sa, že je ľahšie vynájsť otravné plyny, ktorými možno zničiť milióny životov, než spôsob liečenia rakoviny alebo tuberkulózy. Ľudský organizmus je, ako sa ukázalo, bezbranný pred vlastnými vynálezmi človeka. Objavy, ktoré súvisia s organickým životom, sú oveľa náročnejšie ako objavy súvisiace s anorganickým svetom, kde vstupujeme do sveta zázrakov.

II.

Nadvláda techniky a stroja otvára nový stupeň skutočnosti, ktorý ešte klasifikácia vied nepredvídala, skutočnosť, ktorá vôbec nie je totožná s mechanickou a fyzikálno-chemickou skutočnosťou. Túto novú skutočnosť je vidieť len z dejín, z civilizácie, nie však z prírody. Táto nová skutočnosť sa vyvíja v kozmickom procese neskôr než všetky stupne, po zložitom sociálnom vývine, na vrcholoch civilizácie, hoci v nej pôsobia mechanicko-fyzikálno-chemické sily. Umenie takisto vytváralo novú skutočnosť, ktorá neexistovala v prírode. Možno hovoriť o tom, že hrdinovia a postavy umeleckej tvorivosti sú realitou osobitného druhu. Don Quijote, Hamlet, Faust, Leonardova Mona Lisa alebo Bethovenova symfónia sú nové reality, ktoré nie sú v prírode. Majú svoju existenciu, svoj osud. Pôsobia na život ľudí a vyvolávajú veľmi zložité dôsledky. Ľudia od kultúry žijú medzi týmito realitami. Ale skutočnosť, ktorá sa

odhaľuje v umení, má symbolický charakter, odráža ideový svet. Technika však vytvára skutočnosť postrádajúcu akúkoľvek symboliku, realita v nej je daná tu, bezprostredne. To pôsobí aj na umenie, pretože technika mení samotné umenie. Svedčí o tom kinematograf, ktorý čoraz väčšími a väčšími vytláča staré divadlo. Sila pôsobenia kinematografu je obrovská. Lenže kinematograf sa stal možným vďaka technickým objavom, najmä obdivuhodným objavom v oblasti svetla a zvuku, ktoré by museli na ľudí predchádzajúcich epoch urobiť dojem skutočných zázrakov. Kinematograf sa zmocňuje priestorov, ktorých sa divadlo vôbec nebolo schopné zmocniť — oceánov, púští, hôr — rovnako, ako sa zmocňuje času. Prostredníctvom hovoriaceho kinematografu a T. S. F. herec a spevák sa neobracajú na nevelké auditórium starých divadiel, v ktorých sa nevelký počet ľudí spájal na určitom mieste, ale na obrovské masy celého ľudstva všetkých častí sveta, všetkých krajín a národov. Práve toto je najsilnejší nástroj zjednotenia ľudstva, hoci sa dá využívať na najhoršie a najvulgárnejšie ciele. Kinematograf svedčí o sile realizácie, ktorá je vlastná modernej technike. Tu sa objavuje nová skutočnosť. Avšak táto skutočnosť, ktorá súvisí s technikou a radikálne mení vzťah k priestoru a času, je výtvorom ducha, ľudského rozumu, vôle, vnášajúcej do nej svoju účelnosť. Je to nadfyzikálna skutočnosť, nie je duchovná ani psychická, ale práve nadfyzikálna. Jestvuje sféra nadfyzikálneho, ako aj sféra nadpsychického.

Technika má kozmogonický význam, prostredníctvom nej sa vytvára nový kozmos. Lafitte v nedávno vydannej knihe *Reflexions sur la science des machines* hovorí, že popri anorganických a organických telesách sú ešte *telesá organizované* — ríša strojov, osobitná ríša. Toto je nová kategória

bytia. Stroj skutočne nie je ani anorganické, ani organické teleso. Objavovanie sa týchto nových telies súvisí s rozdielom medzi organickým a organizovaným. Bolo by úplne chybné zaradiť stroj do anorganického sveta na základe toho, že na jeho organizáciu sa využívajú prvky anorganických látok, vzatých z mechanicko-fyzikálno-chemickej skutočnosti. V anorganickej prírode stroje neexistujú, existujú len v sociálnom svete. Tieto organizované telesá sa neobjavujú pred človekom ako anorganické telesá, ale po človeka a cez človeka. Človeku sa podarilo prebudiť k životu, realizovať novú skutočnosť. Je to ukazovateľ strašnej moci človeka. Poukazuje to na jeho tvorivé a vznešené poslanie vo svete. Ale je to takisto aj ukazovateľ jeho slabosti, jeho sklonu k otroctvu. Stroj má obrovský, nielen sociologický, ale aj kozmologický význam, neobyčajne ostro nastoľuje problém osudu človeka v spoločnosti a v kozme. Je to problém vzťahu človeka k prírode, osobnosti k spoločnosti, ducha k hmote, iracionálneho k racionálnemu. Je zarážajúce, že doteraz nebola vytvorená filozofia techniky a stroja, hoci sa na túto tému napísalo mnoho kníh. Na vytvorenie takej filozofie sa už mnohé pripravilo, ale neurobilo sa najhlavnejšie, ako sme si stroj a techniku uvedomili ako duchovný problém, ako osud človeka. Stroj sa skúma len zvonku, len v sociálnej projekcii. Lenže zvnútra je stroj témou filozofie ľudskej existencie (Existenzphilosophie). Môže človek existovať len v starom kozme, fyzikálnom a organickom, ktorý sa javil ako večný poriadok, alebo môže existovať aj v novom, inom, ešte neznámom kozme? Kresťanstvo, s ktorým je spätý osud človeka, je postavené pred nový svet a ešte ne-reflektovalo svoju novú situáciu. Od toho závisí aj vybudovanie filozofie techniky, lebo otázka má byť vyrie-

šená v duchovnej skúsenosti predtým, než sa rieši vo filozofickom poznaní. Tak je to vždy, hoci by to vo filozofickom poznaní ostávalo nepovšimnute.⁵

Čo znamená technická epocha a objavenie sa nového kozmu v osude človeka, je to materializácia a smrť ducha a duchovnosti, alebo to môže mať aj iný zmysel? Rozchod ducha so starým organickým životom, mechanizácia života vyvoláva dojem konca duchovnosti vo svete. Materializmus ešte nikdy nebol taký silný. Zrastenosť ducha s historickými telesami, ktorú ničí technika, sa javila ako večný poriadok a pre mnohých sa duch po jeho oddelení sa od tela stráca. Aj technická epocha skutočne mnohému prináša smrť. Osobitne hrozný dojem vyvoláva sovietska technická výstavba. No jej originalita vôbec nespochová v samej technike — v tomto smere tam nie je nič zvláštne, Amerika aj tak pokročila oveľa ďalej a ľahko ju možno dobehnúť. V sovietskom komunistickom Rusku je originálny ten duchovný jav, ktorý sa prejavuje vo vzťahu k technickej výstavbe. Tu je skutočne niečo nebývalé, jav nového duchovného typu. A práve toto vyvoláva hrozný dojem svojou eschatológiou, ktorá je opakom kresťanskej eschatológie. Technika a ekonomika samy osebe môžu byť neutrálne, ale vzťah ducha k technike a ekonomike sa nevyhnutne stáva duchovnou otázkou. Niekedy sa zdá, že žijeme v dobe definitívnej prevahy techniky nad múdrosťou v starom, vznešenom zmysle slova. Technizácia ducha, technizácia rozumu sa môže ľahko zdať skazou ducha a rozumu. Kresťanská eschatológia spája premenu sveta a zeme s pôsobením Ducha Božieho. Eschatológia techniky očakáva definitívne

zmocnenie sa sveta a zeme, definitívnu nadvládu nad nimi prostredníctvom technických nástrojov. Preto odpoveď na otázku o zmysle technickej epochy sa z kresťanského a duchovného hľadiska môže javiť ako veľmi jasná a jednoduchá. Lenže v skutočnosti je problém oveľa komplikovanejší. Technika je svojím významom rovnako dvojaká ako všetko na tomto svete. Technika odtrháva človeka od zeme, zasadzuje ranu každej mystike zeme, mystike materinského princípu, ktorá zohrala takú veľkú úlohu v živote ľudských spoločností. Aktualizmus a titanizmus techniky sú priamo protikladné každému pasívnemu, živočíšno-vegetatívne zotrúvaniu v materinskom lone, v lone matky-zeme, Magna Mater, ničia pohodlie a teplo organického života pritisnutého k zemi. *Zmysel technickej epochy spočíva predovšetkým v tom, že uzatvára telurgické obdobie v dejinách ľudstva, keď človeka určovala zem nielen vo fyzikálnom, ale aj v metafyzickom zmysle slova.* V tom je náboženský zmysel techniky. Technika dáva človeku pocit planetárnosti Zeme, úplne iný pocit Zeme, než ten, ktorý bol vlastný človeku v predchádzajúcich dobách. Človek sa cíti úplne inak, keď cíti pod sebou hĺbku, svätosť, mystickosť zeme, ako vtedy, keď pociťuje Zem ako planétu letiacu do nekonečného priestoru, medzi nekonečnými svetmi, keď je sám schopný oddeliť sa od nej, lieť vo vzduchu, preniesť sa do atmosféry. Táto zmena vedomia sa teoreticky uskutočnila už začiatkom novoveku, keď Koperníkov systém vystriedal Ptolemaiov systém, keď Zem prestala byť stredom kozmu, keď sa odhalila nekonečnosť svetov. Tejto zatiaľ ešte teoretickej zmeny sa zhrozil Pascal, vydesilo ho mlčanie nekonečných prie-

⁵ Pokusom o filozofiu techniky je kniha Friedricha Dessauera *Philosophie der Technik*.

storov a svetov. Kozmos, kozmos storočeka a stredoveku, kozmos sv. To máša Akvinského a Danteho zmizol. Vtedy si človek našiel kompenzáciu a oporný bod v tom, že preniesol fažisko dovnútra človeka, do ja, do subjektu. Novoveká idealistická filozofia je práve touto kompenzáciou straty kozmu, v ktorom človek zaujímal svoje hierarchické miesto, v ktorom sa cítil obklopený vyššími silami. Avšak technika má strašnú silu realizácie, pri naša silný pocit zničenia starého kozmu so Zemou v strede. To mení, revolucionizuje celý spôsob života súčasného človeka. Aj výsledok je protirečivý a dvojaký vo vzťahu k človeku. Človek sa vydesil, keď sa odhalila nekonečnosť priestorov a svetov, pocítil, že je stratený a ponížený, že nie je stredom vesmíru, ale nepatrným, nekonečne malým zrnkom prachu. Moc techniky ďalej odhaľuje nekonečnosť priestorov a svetov, do ktorej je vrhnutá Zem, ale dáva človeku aj pocit jeho vlastnej moci, možnosti zmocniť sa nekonečného sveta, v nej je titaizmus človeka. Človek sa stáva nakoniec kráľom a vládcom zeme, a možno aj sveta. Radikálne sa mení vzťah k priestoru a času. Predtým sa človek tisol k matke-zemi, aby nebol udlávený priestorom a časom. Teraz sa začína zmocňovať priestoru a času, nebojí sa oddeliť od zeme, chce letieť čo najďalej do priestoru. Je to, samozrejme, príznak dospelosti človeka, už akoby nepotreboval starostlivosť a ochranu matky. To robí boj surovejším — je to rub toho, že technika robí život pohodlnejším. V technike sú vždy tieto dve stránky: na jednej strane prináša pohodlie, životný komfort a spôsob zjemňujúco, na druhej strane vyžaduje väčšiu surovosť a odvahu.

Staré kultúry sa zmocňovali len malého priestoru a malých mäs. Taká bola najdokonalejšia kultúra minulosti: v starom Grécku, v Taliansku v ob-

dobí renesancie, vo Francúzsku v 17. storočí, v Nemecku na začiatku 19. storočia. Je to aristokratický princíp kultúry, princíp výberu kvalít. Avšak stará kultúra je bezmocná pred obrovskými kvantitami, nemá zodpovedajúce metódy. Technika sa zmocňuje obrovských priestorov a obrovských mäs. V dobe nadvlády techniky sa všetko stáva svetovým, všetko sa rozširuje na celú ľudskú masu. V tom spočíva jej sociologický zmysel. Princíp techniky je demokratický. Technická epocha je epochou demokracie a socializácie, v nej sa všetko stáva kolektívnym, v nej sa organizujú kolektívy, ktoré v starých kultúrach žili vegetatívnym, organickým životom. Tento vegetatívny život, ktorý dostal náboženskú sankciu, robil nepotrebnou organizáciu ľudových mäs v súčasnom zmysle slova. Poriadok, dokonca veľmi stabilný poriadok sa mohol udržať bez organizovanosti v súčasnom zmysle slova, udržoval sa organickosťou. Technika dáva človeku pocit strašnej moci a je výtvorom vôle k moci a k expanzii. Táto vôľa k expanzii, ktorej výplodom je európsky kapitalizmus, nevyhnutne vyvoláva k historickému životu ľudové masy. Vtedy sa starý organický poriadok rúca a je nevyhnutná nová forma organizácie, ktorú dáva technika. Táto nová forma masovej organizácie života, táto technizácia života ničí bezpochyby krásu starej kultúry, starého spôsobu života. Masová technická organizácia života ničí každú individualizáciu, každú svojráznosť a originalitu, všetko sa stáva bezosobnostne-masovým, všetko stráca podobu. Výroba je v tejto dobe masová a anonymná. Nielen vonkajšia, plastická stránka života stratila individuálnosť, ale ani vnútorný, emocionálny život nemá individualnosť. A je pochopiteľná romantická reakcia proti technike. Je pochopiteľná vzbura Ruskina a Leva Tolstého, vzbura motivovaná

tak esteticky, ako aj mravne. Avšak taká negácia techniky je bezmocná a nedá sa dôsledne uskutočniť. Je to len obhajoba primitívnejších a zaostalejších foriem techniky, nie však jej úplná negácia. Všetci sa zmierili s parným strojom, so železnicami, ale boli časy, keď ich ľudia odmietali a protestovali proti nim. Môžete odmietť cestovať lietadlami, ale iste používate železnice a automobily, nemáte radi metro, ale ochotne cestujete električkami, nechcete sa zmieriť s hovoriacim kinematografom, ale máte radi nemý kinematograf. Sme veľmi náchylní idealizovať predchádzajúce kultúrne epochy, ktoré nepoznali stroje, a v našom znetvorenom a dusnom živote je to pochopiteľné. Zabúdame však, že starý, netechnizovaný život bol spätý so strašným vykorisťovaním ľudí a zvierat, s otroctvom a porobou a že stroj môže byť nástrojom oslobodenia od tohto vykorisťovania a otroctva. Táto dvojtvárnosť minulosti je výborne zobrazená v Puškinovej básni *Dedina*. Puškin opisuje neobyčajné čaro ruskej dediny a statkárskeho života v nej, ale odrazu si pripomína, že je založený na zotročovaní ľudí a na strašnej nepravde. Pri probléme idealizujúceho vzťahu k minulosti sa stretávame s paradoxom času. Minulosť, ktorá sa nám tak páči a ktorá nás tak priťahuje, nikdy neexistovala. Táto minulosť prešla našou tvorivou imagináciou, očistou, javí sa nám ako oslobodená od zla a ohavností, ktoré v nej boli. Máme radi len minulosť pripojenú k večnosti. Avšak minulosť v minulosti nikdy neexistovala, minulosť je len súčasťou našej prítomnosti. V samotnej minulosti existovala však iná prítomnosť a v nej existovalo zlo aj ohavnosť. To práve znamená, že milovať môžeme len večné. Preto návrat k minulosti neexistuje a nemožno si ho želať. Môžeme chcieť len návrat k večnej minulosti, ale toto večné sme sa-

mi vyčlenili v pretvárajúcom tvorivom akte a oslobodili ho od jeho tmy. Nie je možné chcieť návrat k naturálnemu hospodárstvu a k patriarchálnemu zriadeniu, k výlučnej prevahe poľnohospodárstva a remesla v hospodárskom živote, ako to chcel Ruskin. Túto možnosť človek nemá, človek musí ďalej prekonávať svoj osud. Nové ľudské masy, postavené na scénu dejín, vyžadujú nové formy organizácie, nové nástroje. Lenže to, čo teraz nazývame „technickou epochou“, takisto nie je večné. Epocha neslýchanej moci techniky nad ľudskou dušou sa skončí, ale neskončí sa negáciou techniky, lež jej podriadením sa duchu. Človek nemôže ostať pripútaný k zemi a vo všetkom od nej závisieť, ale nemôže sa ani definitívne od nej odtrhnúť a odísť do širých priestorov. Nejaká spätosť so zemou ostane, ostane aj poľnohospodárstvo, bez ktorého človek nemôže existovať. Prebít sa do raja, do rajskej záhrady nie je človeku dané ani do konca a pretvorenia sveta, celého kozmu, no vždy ostane spomienka na raj a túžba po raji, vždy ostane náznak raja v prírodnom živote, v záhradách a kvetoch, v umení. Vnútna spätosť človeka s dušou prírody je inou stránkou jeho vzťahu k prírode. Jej definitívne vytlačenie technickým aktualizmom znetvoruje nielen prírodu, ale aj človeka. Budúcnosť človeka si nemožno predstavovať celostne, bude zložitá. Budú reakcie proti technike a stroju, návraty k panenskej prírode, ale nikdy, kým človek uskutočňuje svoju pozemskú púť, nebude zničená technika a stroj.

III.

V čom spočíva hlavné nebezpečenstvo, ktoré prináša so sebou pre človeka stroj, nebezpečenstvo, ktoré sa už plne prejavilo? Nedomnievam sa, že by to bolo nebezpečenstvo naj-

mä pre ducha a duchovný život. Stroj a technika veľmi silne postihujú duševný život človeka, predovšetkým život emocionálny, ľudské city. Duševno-emocionálny život v modernej civilizácii uhasína. Možno povedať, že stará kultúra bola nebezpečná pre ľudské telo, zanedbávala ho, často ho hýčkala a oslabovala. Strojová, technická civilizácia je nebezpečná predovšetkým pre dušu. Srdce ťažko znáša dotyk chladného kovu, nemôže žiť v kovovom prostredí. Pre našu epochu sú charakteristické procesy ničenia srdca ako jadra duše. U najväčších francúzskych spisovateľov našej doby, napríklad u Prousta a Gida, nemožno už nájsť srdce ako celostný orgán duševného života človeka. Všetko sa rozložilo na prvok intelektuálny a na zmyslové pocity. Keiserling má úplnú pravdu, keď hovorí o ničení emocionálneho poriadku v súčasnej technickej civilizácii a chce obnoviť tento poriadok.⁶ Technika spôsobuje strašné rany humanizmu, humanistickému nazeraniu na svet, humanistickému ideálu človeka a kultúry. Stroj je svojou podstatou antihumanistický. Technické chápanie vedy je úplne protikladné humanistickému chápaniu vedy a vstupuje do konfliktu s humanistickým chápaním úplnej ľudskosti. Je to stále tá istá otázka vzťahu k duši. Technika je menej nebezpečná pre ducha, hoci to môže na prvý pohľad prekvapiť. V skutočnosti možno povedať, že žijeme v dobe techniky a ducha, nie v dobe duševnosti. Náboženský zmysel modernej techniky spočíva práve v tom, že všetko stavia ako duchovnú otázku, a preto môže mať za následok aj oduševnenie. Technika vyžaduje vypätie duchovnosti.

Technika prestáva byť neutrálnou, dávno už nie je neutrálna, nie je in-

diferentná voči duchu a otázkam ducha. Ba nič nemôže byť koniec koncov neutrálne, niečo sa mohlo javiť ako neutrálne len do istého času a len povrchnému pohľadu. Technika zhubne pôsobí na dušu, ale súčasne vyvoláva silnú reakciu ducha. Ak sa duša, ponechaná sama na seba, ukázala ako slabá a bezbranná pred rastúcou mocou techniky, duch sa môže ukázať ako dostatočne silný. Technika robí človeka kozmiurgom. V porovnaní s nástrojmi, ktoré moderná technika dáva človeku do rúk, jeho doterajšie nástroje sa zdajú byť hračkami. Osobitne to vidno na technike vojny. Ničivá sila doterajších nástrojov vojny bola veľmi obmedzená, všetko bolo veľmi lokalizované. Starými delami, puškami a šablami nebolo možné vyhubiť veľké množstvo ľudstva, zničiť veľké mestá, ohroziť samotnú existenciu kultúry. Ale nová technika túto možnosť poskytuje. Technika vo všetkom dáva človeku do rúk strašnú silu, ktorá sa môže stať ničivou. Mierumilovní vedci budú môcť onedlho spôsobovať otrasy nielen historického, ale aj kozmického charakteru. Malá hŕstka ľudí, disponujúca tajomstvom technických vynálezov, bude môcť tyran-sky držať celé ľudstvo vo svojej moci. To si možno celkom dobre predstaviť. Túto možnosť predvídal Renan. Avšak keď sa človeku dáva sila, ktorou môže vládnuť nad svetom a môže zničiť značnú časť ľudstva a kultúry, všetko začína závisieť od duchovného a mravného stavu človeka, od toho, v mene čoho bude používať túto silu, akého má ducha. Otázka techniky sa nevyhnutne stáva duchovnou otázkou, koniec koncov náboženskou otázkou. Od toho závisí osud ľudstva. Záranky techniky, ktorá je svojou podstatou vždy dvojaká, vyžadujú nebývalé vy-

⁶ Pozri jeho *Meditations Sud-Americaines*.

pätie duchovnosti, nepomerne väčšie ako predošlé kultúrne epochy. Duchovnosť človeka už nemôže byť organicko-vegetatívnu. Stojíme pred požiadavkou nového hrdinstva — vnútorného aj vonkajšieho. Hrdinstvo človeka, v minulosti späté s vojnou, sa končí, v poslednej vojne už takmer absentovalo. Lenže technika si žiada od človeka nové hrdinstvo a stále čítame a počujeme o jeho prejavoch. Také je hrdinstvo vedcov, ktorí sú nútení výjsť zo svojich kabinetov a laboratórií. Let do stratosféry alebo ponorenie sa na dno oceánu iste vyžadujú ozajstné hrdinstvo. Hrdinstvo vyžadujú všetky odvážne lety aeroplánov, boj so vzdušnými búrkami. Prejavy ľudského hrdinstva sa začínajú spájať s kozmickými sférami. Technika si však žiada silu ducha predovšetkým preto, aby človek nebol technikou zotročený a zničený. V istom zmysle možno povedať, že ide o otázku života a smrti. Niekedy nám zide na um takáto strašná utópia. Príde čas, keď budú existovať dokonalé stroje, prostredníctvom ktorých by človek mohol vládnuť nad svetom, ale človeka už nebude. Stroje samy budú fungovať dokonale a dosahovať maximálne výsledky. Poslední ľudia sa premenia na stroje, ale potom zmiznú aj oni v dôsledku ich nepotrebnosti a preto, že nebudú mať organického dýchania a krvného obehu. Továrne budú vyrábať tovary veľmi rýchle a dokonale. Budú sa vznášať automobily a aeroplány. Prostredníctvom T. S. F. bude na celom svete znieť hudba a spev, budú sa reprodukovat' slová predošlých ľudí. Príroda bude podrobená technike. Nová skutočnosť, vytvorená technikou, ostane v kozmickom živote. Ale nebude človeka, nebude organického života. Tento strašný sen sa človeku niekedy sníva. Závisí od vypätia sily ducha, či človek unikne tomuto osudu. Mimoriadna moc technizácie a nadvlády

strojov má za následok práve túto hranicu, nebytie v technickej dokonalosti. Nemožno pripustiť autonómiu techniky, dať jej úplnú slobodu pôsobenia, technika musí byť podriadená duchu a duchovným hodnotám života, ako napokon aj všetko ostatné. Avšak ľudský duch si poradí s obrovskou úlohou len v tom prípade, ak nebude izolovaný a nebude sa opierať len o seba, ak bude spätý s Bohom. Len vtedy sa zachová v človeku obraz a podobenstvo Božie, t. j. zachová sa človek. V tom sa prejavuje rozdiel medzi kresťanskou a technickou eschatológiou.

IV.

Moc techniky v ľudskom živote má za následok veľmi veľkú zmenu v type religiozity. A treba otvorene povedať, že k lepšiemu. V technickej, strojovej epoche slabne a stáva sa čoraz komplikovanejším dedičný, obvyklý, každodenný, sociálne podmienený typ religiozity. Náboženský subjekt sa mení, cíti sa menej spätý s tradičnými formami, s vegetatívno-organickým spôsobom života. Náboženský život v technicko-strojovej epoche vyžaduje intenzívnejšiu duchovnosť, kresťanstvo sa stáva vnútornejším a duchovnejším, slobodnejším voči sociálnym sugesciám. Je to nevyhnutný proces. V súčasnom svete je veľmi ťažké udržať formu náboženstva určovanú dedičnými, národnými, rodinnými, sociálno-skupinovými vplyvmi. Náboženský život sa stáva osobnejším, väčšmi pretrpeným, t. j. určuje sa duchovne. Pochopiteľne, to vôbec neznamena náboženský individualizmus, lebo sama kolektívnosť (sobornosť) a cirkevnosť náboženského vedomia nemá sociologickú povahu. Lenže v inom smere moc techniky môže mať osudné následky pre duchovný a náboženský život. Technika sa zmocňuje času a radikál-

ne mení vzťah k času. A človek je skutočne schopný zmocňovať sa časom. Avšak technický aktualizmus podriaďuje človeka a jeho vnútorný život stále sa zrýchľujúcemu pohybu času. V tejto šialenej rýchlosti súčasnej civilizácie, v tomto behu času ani jeden okamih nie je viac samoučelným a ani na jednom okamihu sa nemožno zastaviť ako na vybočujúcom z času. Nemožno sa preniesť do okamihu (Augenblick) v tom zmysle, ako toto slovo používa Kierkegaard. Každý okamih sa musí čo najrýchlejšie vystriedať nasledujúcim okamihom a všetky okamihy ostávajú v toku času, a preto miznú. Vnútri každého okamihu zdanlivo nie je nič okrem zameranosti na nasledujúci okamih, každý tento okamih ako taký je prázdny. Lenže takéto zmocnenie sa času prostredníctvom rýchlosti znamená práve zotročenie tokom času. A to znamená, že technický aktualizmus vo svojom vzťahu k času ničí večnosť a robí pre človeka čoraz ťažším vzťah k večnosti. Človek nemá čas na večnosť. Žiada sa od neho najrýchlejší prechod k nasledujúcemu času. To vôbec neznamená, že musíme v minulosti vidieť len večné, ktoré sa ničí budúcnosťou. Minulosť neprináleží večnosti o nič viac než budúcnosť, jedno aj druhé prináleží času. Tak v minulosti, ako aj v budúcnosti a po všetky časy je možný vstup do večnosti, do naplneného okamihu, ktorý je hodnotou sám osebe. Čas sa podriaďuje stroju času, ale toto ho neprekonáva a nevŕtá nad ním. A človek stojí pred problémom: zachová sa preňho možnosť okamihov kontemplácie, kontemplácie o večnosti, Bohu, pravde, kráse? Človek má bezpochyby aktívne poslanie vo svete a v actualizme je pravda. Ale človek je aj bytosť schopná kontemplácie a v kontemplácii je prvok, určujúci jeho „ja“. V samej kontemplácii, t. j. vo vzťahu človeka k Bohu, je tvorivosť. Nastole-

nie tohto problému nás ešte väčšmi presvedčuje o tom, že všetky choroby súčasnej civilizácie spôsobuje nesúlad medzi duševnou organizáciou človeka, zdedenou z iných dôb, a novou, technickou, mechanickou skutočnosťou, pred ktorou nemôže nikam ujsť. Ľudská duša nemôže zniesť rýchlosť ktorú si od nej žiada súčasná civilizácia. Táto požiadavka má tendenciu premeniť človeka na stroj. Tento proces je veľmi bolestivý. Súčasný človek sa pokúša otužiť športom, a tým zápasí s antropologickým regresom. Nemožno odmietť pozitívny význam športu, ktorý je návratom k antickému, gréckemu vzťahu k telu. Avšak sám šport sa môže premeniť na prostriedok ničenia človeka, môže vytvárať ošklivosť namiesto harmonizácie, ak ho nepodriadime celostnej, harmonickej ideii človeka. Technická civilizácia je svojou podstatou impersonalistická, nepozná a nechce nič vedieť o osobnosti. Žiada si aktivitu človeka, ale nechce, aby človek bol osobnosťou. A pre osobnosť je neobyčajne ťažké udržať sa v tejto civilizácii. Osobnosť je vo všetkom protikladná stroju. Predovšetkým je jednotou v mnohotvárnosti a je celistvosťou, sama si kladie svoj cieľ, nesúhlasí s tým, aby ju premenili na časť, prostriedok a nástroj. Avšak technická civilizácia, technizovaná a mechanizovaná spoločnosť chce, aby človek bol ich časťou, ich prostriedkom a nástrojom, robia všetko, aby človek prestal byť osobnosťou. A čaká nás strašný boj medzi osobnosťou a technickou civilizáciou, technizovanou spoločnosťou, zápas človeka so strojom. Technika je vždy nemilosrdná ku všetkému živému a existujúcemu. A súčiť s živým a existujúcim musí obmedziť moc techniky v živote.

Strojizmus (mašinizmus), ktorý víťazí v kapitalistickej civilizácii, prevracia predovšetkým hierarchiu hodnôt a obnovovanie hierarchie hodnôt je ob-

medzením moci strojizmu. Tento problém sa nemôže vyriešiť návratom k starej duševnej štruktúre a k starej prírodno-organickej skutočnosti.⁷ Charakter modernej technickej civilizácie a to, čo táto civilizácia robí s človekom, sú súčasne neznesiteľné pre kresťanské vedomie, a nielen pre kresťanské, ale pre ľudské vedomie, vedomie ľudskej dôstojnosti. Stojíme pred otázkou záchrany obrazu človeka. Človek je povolaný pokračovať v tvorení sveta a jeho dielo je akoby ôsmym dňom stvorenia, človek je povolaný byť kráľom a vládcom zeme. Avšak dielo, ktoré tvorí a na ktoré je povolaný, ho zotročuje a deformuje jeho obraz. Objavuje sa nový človek s novou duševnou štruktúrou, s novým obrazom. Starý človek, človek minulosti sa pokladal za večného človeka. Bolo v ňom čosi večné, ale nebol večným človekom. Minulosť nie je večnosť. Na svete sa musí objaviť nový človek. Ťažkou nie je otázka, v akom je vzťahu k starému človeku, ale otázka, v akom je vzťahu k večnému človeku. Večný je obraz a podobenstvo Božie v človeku, čo ho práve robí osobnosťou. To nemožno chápať staticky. Obraz a podobenstvo Božie v človeku ako v prírodnej bytosti sa odhaľuje a utvrdzuje v dynamike. Práve to je neustály boj proti starému človeku v mene človeka nového. Avšak strojizmus by chcel obraz a podobenstvo Božie v človeku nahradit' obrazom a podobenstvom stroja. To nie je vytvorenie nového človeka, je to zničenie človeka, zmiznutie človeka, jeho zámena inou bytosťou s inou, už nie ľudskou existenciou. V tom spočíva celá táčha problému. Stroj je vytvorený človekom a môže mu dať hrdé vedomie jeho dôstojnosti a sily. Avšak táto hrdosť človeka sa

preňho samého nepozorovane mení na poníženie človeka. Môže sa skutočne objaviť nová bytosť, ale už nie ľudská. A vôbec nie preto, že človek patrí starému svetu a nový svet musí bezpodmienečne nielen zmeniť človeka, ale aj nahradit' ho inou bytosťou. Človek sa menil v priebehu svojho historického osudu, býval starým aj novým človekom. No po všetky časy, staré i nové, sa človek dotýkal večnosti a to ho robilo človekom. Avšak nový človek, ktorý definitívne skoncuje s večnosťou, sa definitívne pripúta k novému svetu, ktorého sa musí zmocniť a podriadit' si ho, prestane byť človekom, hoci to ihneď nespozoruje. Prebieha dehumanizácia človeka. Nastoluje sa otázka: bude, či nebude existovať človek, nie starý človek, ktorý sa musí prekonávať, ale jednoducho človek. Od čias vzniku ľudského sebauvedomenia, objavujúceho sa v Biblii a v starom Grécku, sa tento problém nikdy ešte nenastoloval tak ostro a s takou hĺbkou. Európsky humanizmus veril vo večné základy ľudskej prirodzenosti. Túto vieru dostal od grécko-rímskeho sveta. Kresťanstvo verí, že človek je stvorený Bohom, nesie v sebe jeho obraz a podobenstvo, že človek bol vykúpený Synom Božím. Obe viery utvrdzovali európskeho človeka, ktorý sa pokladal za človeka univerzálneho. Dnes táto viera zakolísala. Svet sa nielen odkresťančuje, ale aj dehumanizuje. V tom spočíva celá päťčivosť otázky, pred ktorú nás stavia neuveriteľná moc techniky.

Pozoruhodný pokus vyriešiť otázku stojacu pred nami prináleží geniálnemu kresťanskému mysliteľovi N. Fiodorovovi, autorovi *Filozofie spoločného diela*. Preňho, tak ako pre Marxa a Engelsa, filozofia nemá teoreticky

⁷ Zaujímavá kniha Gina Lombrosa *La rançon du machinisme* je predchnutá príliš veľkou vierou v možnosť návratu k predstrojovým typom civilizácie.

poznať svet, ale ho pretvárať, musí byť projektívna. Človek je povolaný aktívne sa zmocniť živelných prírodných síl, ktoré mu prinášajú smrť, a regulovať, usporadúvať nielen sociálny, ale aj kozmický život. N. Fiodorov bol pravoslávny kresťan a jeho zdôvodnenie „spoločného diela“, diela víťazstva nad smrťou a návratu života všetkým zomrelým, bolo kresťanské. No veril taktiež vo vedu a techniku, veril v neobyčajne. Užho niet zbožňovania vedy a techniky, lebo veril v Boha a Krista, ale veda a technika sú preňho najväčšie nástroje človeka vo víťazstve nad živelnými, iracionálnymi, smrtonosnými silami prírody. Veril v zázraky techniky a vyzýval k ich uskutočneniu. Fiodorovov príklad je pre nás zaujímavý preto, že spájal vieru v moc techniky s duchom priamo protikladným tomu, ktorý vládne v technickej epoche. Nenávidel strojizmus modernej civilizácie, nenávidel kapitalizmus, vytvorený márnymi synmi, ktorí zabudli na otcov. Formálne je podobný Marxovi a komunizmu, no duch je úplne protikladný.⁸ N. Fiodorov je jeden z nemnohých v dejinách kresťanského myslenia, temer jediný, ktorý prekonal pasívne chápanie apokalypsy. Apokalypsa je zjavenie o historických osudoch človeka i sveta a o konci. Lenže toto zjavenie nemožno chápať deterministicky a fatalisticky. Koniec, posledný súd a večná záhuba mnohých vôbec nie sú predurčené božskou či prírodnou nevyhnutnosťou, vôbec nie sú fatálne. Človek je slobodný a povolaný k aktivite, koniec závisí aj od neho. Apokalyptické proroctvá sú hypotetické. Ak sa kresťanské ľudstvo nespojí pre spoločnú vec ovládnutia živelných smrtonost-

ných síl, pre víťazstvo nad smrťou a pre obnovenie všeobecného života, pre reguláciu svetového života, ak nevytvorí kráľovstvo kresťansky oduševnenej práce, ak neprekona dualizmus teoretického a praktického rozumu, telesnej a duševnej práce, ak nebude realizovať kresťanskú pravdu, kresťanské bratstvo a lásku v celej úplnosti života, ak nebude víťaziť nad smrťou silou kresťanskej lásky a silou vedy a techniky, potom nadíde kráľovstvo Antikrista, koniec sveta, posledný súd a všetko, čo sa opisuje v apokalypse. No všetko toto nemusí byť, ak sa „spoločné dielo“ začne. Fiodorovova eschatológia sa líši aj od obvyklej kresťanskej eschatológie, aj od eschatológie modernej techniky, náboženstva strojizmu. Ruský komunizmus nám osobitne pripomína málo doceneného N. Fiodorovova. Fiodorov veľmi ostro nastoľoval náboženskú otázku aktivity človeka a otázky techniky. Moc techniky a stroja súvisí s kapitalizmom, zrodila sa vnútri kapitalistického zriadenia a stroj bol najmocnejším nástrojom rozvoja kapitalizmu. Komunizmus úplne prijíma od kapitalistickej civilizácie tento hyper-strojizmus a technicizmus a vytvára skutočné náboženstvo stroja, ktorý uctieva ako totem. Je nesporné, že ak technika vytvorila kapitalizmus, môže napomáhať prekonanie kapitalizmu a vytvorenie iného, spravodlivejšieho sociálneho zriadenia. Môže sa stať mocným nástrojom v riešení sociálnej otázky. Ale v tomto prípade všetko bude závisieť od toho, aký duch zvíťazí, akého ducha bude mať človek. Materialistický komunizmus podriaďuje problém človeka ako celostnej duševno-telesnej bytosti problému spoločnosti. Nie člo-

⁸ Pozri Setnického podnetnú knihu *O konečnom ideale*. Setnického kniha predstavuje fiodorovský smer v sovietskom období. Tradične náboženské prvky svetonázoru N. Fiodorova sú v nej oslabené.

vek má organizovať spoločnosť, ale spoločnosť má organizovať človeka. Lenže v skutočnosti opak je pravdou: človeku patrí prvenstvo, človek má organizovať spoločnosť a svet a táto organizácia bude závisieť od toho, aký je človek, akého má ducha. Človek sa tu chápe nielen ako individuálna bytosť, ale aj ako sociálna bytosť, ktorá má sociálne poslanie. Len vtedy bude mať človek aktívne a tvorivé poslanie. V našej dobe ľudia postihnutí strojizmom veľmi často hovoria, že stroj mrzačí človeka, že stroj je všetkému na vine. Taký postoj ponizuje človeka, nezodpovedá jeho dôstojnosti. Zodpovedný vôbec nie je stroj, ktorý je výtvorom samého človeka, stroj nie je v ničom vinný a je nedôstojné prenášať zodpovednosť zo samého človeka na stroj. Nie stroj, ale človek je vinný za strašnú moc strojizmu, bezduchým neurobil človeka stroj, ale sám človek. Problém treba preniesť zvonku dovnútra. Duchovné obmedzenie moci techniky a stroja nad ľudským životom je záležitosťou ducha, záležitosťou samého človeka, závisí od intenzity jeho duchovnosti. Stroj môže byť veľkým nástrojom v rukách človeka, v jeho víťazstve nad mocou živelnnej prírody, ale sám človek musí byť duchovnou bytosťou, slobodným duchom. Na svete prebieha proces dehumanizácie, dehumanizácie vo všetkom. Lenže za túto dehumanizáciu nesie vinu sám človek, nie stroj. Strojizmus je len projekciou tejto dehumanizácie. Túto dehumanizáciu vedy vidíme napríklad v súčasnej fyzike, ktorá je obdivuhodná svojimi objavmi. Fyzika skúma neviditeľné svetelné lúče a nepočuteľný zvuk, a tým prekračuje hranice človeku obvyklého sveta svetla a zvuku. Takisto Einstein prekračuje hranice pre človeka obvyklého priestorového sveta. Nové objavy vo fyzike majú pozitívny význam a nesú na ničom vinu, svedčia o sile

ľudského vedomia. Dehumanizácia je stav ľudského ducha, je to vzťah ducha k človeku a svetu. Všetko nás privádza k náboženskému a filozofickému problému človeka.

Človek môže byť pohltý čoraz väčšími sa odhaľujúcou kozmickou nekonečnosťou. Kresťanstvo oslobodilo človeka od moci kozmickej nekonečnosti, do ktorej bol ponorený v starom svete, od moci duchov a démonov prírody. Postavilo ho na nohy, upevnilo ho, urobilo ho závislým od Boha, nie však od prírody. Ale na vrcholoch vedy, ktoré sa stali dosiahnuteľné len pri nezávislosti človeka od prírody, na vrcholoch civilizácie a techniky človek sám odhaľuje tajomstvá kozmického života, dovtedy pred ním skryté, a objavuje pôsobenie kozmických energií, ktoré predtým akoby driemali v hĺbkach prírodného života. Svedčí to o sile človeka, ale súčasne ho to stavia do novej, nebezpečnej situácie vo vzťahu ku kozmickému životu. Schopnosť organizácie, ktorú človek prejavil, ho dezorganizuje vnútorne. Pre kresťanské vedomie vzniká nový problém. Kresťanská odpoveď na nové postavenie človeka vo svete predpokladá zmenu kresťanského vedomia v chápaní poslania človeka vo svete. Do centra sa stavia problém kresťanskej antropológie. Nemôže nás uspokojiť patristická a scholastická antropológia, resp. antropológia humanistická. Z poznávacieho hľadiska sa stáva ústredným problémom filozofickej antropológie. Človek a stroj, človek a organizmus, človek a kozmos — to všetko sú problémy filozofickej a náboženskej antropológie. Vo svojom historickom osude prechádza človek rozličnými štádiami a tento osud je vždy tragický. Na začiatku bol človek otrokom prírody a začal hrdinský boj na svoju ochranu, za nezávislosť a oslobodenie. Vytvoril kultúru, štáty, národné spoločenstvá, triedy.

Lenže sa stal otrokom štátu, národnosti, tried. Dnes vstupuje do nového obdobia. Chce ovládnuť iracionálne spoločenské sily. Vytvára organizovanú spoločnosť a rozvinutú techniku, robí človeka nástrojom organizácie života a definitívneho ovládnutia prírody. No stáva sa otrokom organizovanej spoločnosti a techniky, otrokom stroja, na ktorý sa premenila spoločnosť a na ktorý sa nebadane mení sám človek. No v nových a nových formách sa nastoľuje problém oslobodenia človeka, ovládnutia ducha prírody a spoločnosti. Tento problém môže vyriešiť len vedomie, ktoré postaví človeka nad prírodu a spoločnosť, po-

staví ľudskú dušu nad všetky prírodné a spoločenské sily, ktoré sa mu majú podriaďovať. To, čo oslobodzovalo človeka, treba prijať a odmietnuť to, čo ho zotročovalo. No táto pravda o človeku, o jeho dôstojnosti a jeho poslaní je obsiahnutá v kresťanstve, hoci možno v jeho dejinách sa nedostatočne odhaľovala a často prekrúcala. Cesta definitívneho oslobodenia človeka a definitívneho uskutočnenia jeho poslania je cestou ku kráľovstvu Božiemu, ktoré je nielen nebeským kráľovstvom, ale aj kráľovstvom pretvorenej Zeme, pretvoreného kozmu.

Preložila Raisa Kopsová